

DE BEELDENSTORM IN WEERT

De 'geuserijen te Weert' van 1566 en 1567,
geplaatst in hun sociaal-economische,
politieke en religieuze context.

Arthur F. Salomons

Doctoraal werkstuk in het kader van het leeronderzoek
'de Beeldenstorm in Delft'
docent: H.F.K. van Nierop

8 april 1985

"En dan, historici, brengt jullie arbeid
wel voordeel op? Er gaat meer tijd mee heen,
meer lampeolie, er bestaat geen maat,
want iedereen schrijft door tot bladzij duizend
of verder nog. Dat kost me wat papyrus!
Het grote aantal feiten en de eisen
van dit soort werk leggen dat op. Maar toch,
wat is de oogst? Wat pluk je uit een akker
die zo is omgespit?"

Juvenalis, 'De Satiren'

INHOUD *)

Inleiding	1
Voorgeschiedenis	2
De kroniek van zuster Luyten	5
De Beeldenstorm in Weert	7
Analyse van de Beeldenstorm in Weert, en het vervolg	11
Conclusies	18
Appendices	
1 - Twee dateringsfouten	19
2 - Dubbelvermelde anekdotes	20
3 - De pastoors van Weert	22
4 - Voedselprijzen	27
Noten	29
Literatuurlijst	36

*) Dit werkstuk omvat aanzienlijk meer pagina's dan toegestaan is. Dit is geheel te wijten aan de uitvoerige appendices. Hierin worden enkele problemen besproken en deels opgelost, hoewel ze soms buiten het directe onderwerp vallen. Het leek me toch juist deze op te nemen, aangezien er in de gebruikte literatuur onvoldoende duidelijkheid over bestond, hetgeen leidde tot onscherp inzicht in de Beeldenstorm in Weert.

Inleiding

Toen in augustus 1566 de beeldenstorm over de Nederlanden raasde, bleef ook het Limburgse weversstadje Weert niet gespaard. Integendeel, de kerkplundersers kregen er een aanhang als op weinig andere plaatsen. Vrijwel het gehele "gemeijn volck, kleijn en groot" raakte erbij betrokken. Over de gebeurtenissen tijdens deze woelige maanden, alsmede over het voor- en naspel, is een prachtige bron bewaard gebleven: Maria Luyten, kloosterzuster in het Maria-Wijngaard klooster te Weert, hield van 1562 tot 1570 een uitgebreide en zeer persoonlijke kroniek bij.¹ Daarin noteerde ze alle belangwekkende ontwikkelingen, zowel die van binnen het klooster als die van binnen en buiten Weert. Haar speciale aandacht hadden de belevenissen van haar heer, Filips van Montmorency, graaf van Horne. De kroniek werpt een verrassend licht op de daden van de graaf, die in 1568 op bevel van Alva werd onthoofd wegens zijn rol in het voorspel van de tachtigjarige oorlog.

In dit werkstuk staan verschillende vragen centraal. Welk verloop had de beeldenstorm in Weert? Wie voerden haar uit, en onder wiens leiding? Waar richtte de beeldenstorm zich tegen, en met welk doel? Op welke wijze reageerden lagere en hogere overheden?

Omdat de beeldenstorm van Weert niet los valt te zien van ~~haar~~^{zijn} voor-geschiedenis, zal daar eerst ruime aandacht aan worden geschonken. Dan volgt een hoofdstuk over de bron en haar schrijfster. Na een chronologisch verslag van de beeldenstorm in Weert komt de hooftmoot van het werkstuk, de beantwoording - voorzover mogelijk - van de genoemde vragen. Enkele problemen, waarvoor in de tekst geen plaats was, krijgen uitgebreide aandacht in de vier appendices.

Voorgeschiedenis

Het plaatsje Weert duikt voor het eerst in de bronnen op in 1062, wanneer het in eigendom overgaat naar de Sint-Servaaskerk in Maas-tricht.² Sinds de twaalfde eeuw mochten de Heren - later graven - van Horn optreden als voogden van de Landen van Weert, uit naam van het Sint-Servaas kapittel. Zij kregen deze streek in 1329 definitief als erfelijke heerlijkheid in handen.³ Er verrees rond 1300 een nieuw stamslot, de 'Aldenburg', waarmee Weert in plaats van Horn de residentie werd van de Heren van Horn. Zij bevorderden de bloei van Weert, bijvoorbeeld door de aanleg van een kanaal en door voorrechten te verlenen aan het Wolambacht. De toekenning van marktrecht-privilege kan beschouwd worden als 'stadsbrief', hoewel in juridisch en administratief opzicht zelfbestuur ontbrak.⁴ Toch hadden de burgers inspraak in bestuur en financiën via een Raad, gevormd uit gildeleden. Ook mocht Weert cijzen heffen om de stad te onderhouden. Zijn grootste bloei maakte het plaatsje door in de tweede helft van de vijftiende eeuw, toen er ook een Timmerambacht en een Kleermakersambacht werden opgericht. De eerste graaf van Horne, Jacob I, bouwde in 1455 een nieuw kasteel, waarna hij de Aldenburg aan de Minderbroeders Observanten schonk, die er in 1461 een klooster van maakten. In 1540 kwam Weert aan landsvreemde geslachten, toen Jan I zijn titel en bezit naliet aan zijn weduwe, Anna van Egmond, en haar zoon uit een eerder huwelijk, Filips van Montmorency.

De belangrijkste nijverheid te Weert was de lakenindustrie, die in 1378 in een gilde werd georganiseerd.⁵ Het kwalitatief slechte en dus goedkope laken werd vooral naar Antwerpen en Bergen-op-Zoom uitgevoerd. Het grootste deel van het Weerter inwonertal, dat in 1564 ongeveer 1900 bedroeg,⁶ vond zijn bestaan in deze lakennijverheid. Ook in het klooster Maria-Wijngaard, waar de kroniek, die in dit werkstuk centraal staat, geschreven is, nam spinnen en weven een belangrijke plaats in.⁷ Volgens de kroniek vonden er in 1555 en in 1566 ernstige ongeregelheden plaats in het Wolambacht. Arme lakenmakers zouden vervalste zegels aan hun laken hebben gehangen, hetgeen een schending van het gilde-privilege betekende.⁸ In appendix 2 wordt echter duidelijk, dat deze vermeldingen op zijn minst verdacht zijn. Ook van de in de kroniek voor deze tijd veelvuldig vermelde misoogsten en epidemieën kan gezegd worden, dat ze niet uitzonderlijk

waren. De vraag of er sprake was van een economische malaise, is van belang, omdat er binnen de historiografie een stroming is, die de beeldenstorm veroorzaakt ziet door sociaal-economische factoren. Volgens Wouters is van een werkelijke noodtoestand voor deze periode waarschijnlijk geen sprake.⁹ In appendix 4 worden de in de kroniek genoemde prijzen voor levensmiddelen vergeleken, maar ook daarbij blijkt geen voedselduurte ~~uit~~ voor de eerste maanden van 1566. De religieuze voorgeschiedenis van de beeldenstorm is in hoofdlijnen duidelijk.¹⁰ De kroniek vermeldt veelvuldige conflicten tussen Weertse pastoors en het bisdom Luik. Al in 1547 liet de bisschop de pastoor en andere Weertenaren onderzoeken '...om die luterijen wil.'¹¹ Deze pastoor, Thomas Spranckhuysen, werd in 1548 afgezet. Belangrijk hierbij is de rol van de twee gravinnen in Weert. De gravin-moeder, Anna van Egmond, was Lutheraans, en de gravin-gemalin, Walburgis van Mörs-Nieuwenaar, was calvinistisch. Ze kregen door de gebruikelijke afwezigheid van graaf Filips, die zelf altijd praktiserend katholiek bleef, de vrije hand om Weert om te vormen tot bolwerk van de Reformatie.¹² Een instrument daarbij was de pastoor, die om beurten benoemd werd door de graaf van Horne en het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht, hetgeen de regelmatige 'afvalligheid' van Weertse pastoors verklaart.¹³ Van dit zogenaamde collatierecht maakten de gravinnen al in 1549 gebruik: In Venlo was kapelaan Hendrick Kamerlinck door het bisdom Luik wegens ketterij veroordeeld tot levenslange verbanning. In hetzelfde jaar schreef de bisschop aan de regentes, Maria van Hongarije, in een 'Informatie' dat '...deselver her Henrick angesocht was om die kerck to Weerdt to bedienen (en wellicke stadt voel ketterie is).'¹⁴ Hoewel het hier bij een poging bleef, blijkt Weert uit deze 'Informatie' al in 1549 veel hervormden te tellen. Tot een nieuwe botsing kwam het in 1559, toen vanuit Luik zeven inquisiteurs arriveerden om de pastoor, Leonardus Panhuysen van Oeteren, te onderzoeken.¹⁵ Een handschrift uit het Minderbroederklooster te Weert maakt melding van de onorthodoxe preken van Panhuysen, '...welke wolf vele schapen heeft bedorven; zoover dat er weinig Catholijken overig waren: en veelen van de geestelijcken sijn met hem omgevallen...'¹⁶ Hij werd weldra 'weggedaen'¹⁷, waarna Thomas Spranckhuysen, die al eerder was afgezet, tot opvolger werd benoemd; hij was weer aanvaardbaar omdat hij nooit openlijk tot de Reformatie was overgegaan. Hij zou echter spoedig

optreden als predikant en aanvoerder van de hervormden. De koning was van dit alles op de hoogte, sinds hij in januari 1565 een brief ontvangen had van zijn geheim agent Lorenzo de Villavicentio, met de mededeling dat de gravinnen al drie pastoors in Weert tot de hervormde religie hadden overgehaald.¹⁹ Voor een uitvoerige bespreking van de Weerter pastoors zij verwezen naar appendix 3.

Uit het bovenstaande mag het volgende worden geconcludeerd. Ondanks de aantoonbaarheid van regelmatige misoogsten en prijschommelingen ontbreken de aanwijzingen om te spreken van een extreme sociaal-economische malaise, voorafgaand aan de beeldenstorm. De twee decennia vóór 1566 vertonen echter wel meerdere conflicten tussen bisdom en pastoors, die bescherming genoten van de twee gravinnen met protestantse inslag. Het zal dan ook geen verbazing wekken, dat zeer vele Weertenaren zouden deelnemen aan de beeldenstorm, en dat vrijwel geheel Weert toen spoedig 'gezuiverd' was, met als enige uitzondering het Maria-Wijngaardklooster, waar de zusters in een maandenlange belegering stand wisten te houden.

De kroniek van zuster Luyten

In Weert stond sinds 1442 een vrouwenklooster, Maria-Wijngaard, dat in 1450 of 1492 overstapte op de Regel van Sint-Augustinus.²⁰ Het trad in verbinding met de Congregatie van Windesheim, en kwam onder toezicht van de reguliere kanunniken van het klooster Mariënhage te Woensel.²¹ In de Windesheimse kloosters bestond de gewoonte dat één kloosterling alle wetenswaardige gebeurtenissen, zowel binnen als buiten het klooster voorgevallen, bijhield in een memorie-boek. Elke prior was er voor zijn eigen convent verantwoordelijk voor, dat zo'n boek werd bijgehouden.²² Zo bestaat er voor het klooster Maria-Wijngaard een kroniek over de periode 1442-1587. De schrijfster blijkt dochter te zijn van Jacob Luijten, die in 1568 aan de pest overleed;²³ zelf heette ze vermoedelijk Maria Luijten.²⁴ Ze is haar kroniek waarschijnlijk in 1562 begonnen, aangezien de jaarverslagen vanaf dat jaar langer, persoonlijker en gedetailleerder worden, hoewel ze al lang daarvoor in het klooster zal zijn gekomen, omdat ze haar schrijvaardigheid waarschijnlijk in het klooster heeft opgedaan.²⁵ Ze heeft haar teruggewerkt tot 1442, zich baserend op oudere kloosteroorkondes en ooggetuigenverslagen.²⁶

Zuster Luyten schreef haar kroniek waarschijnlijk in opdracht van de 'mater' of van de verantwoordelijke prior uit Woensel. Het betreft derhalve geen spontaan of origineel werk, als reactie op de religieuze woelingen van die jaren. Dat kon ook niet, omdat het algemeen Winderheimer kapittel in 1455 had bepaald, dat nonnen geen boeken mochten schrijven over het geloof, op straffe van hechtenis.²⁷

De opzet van de kroniek, in de vorm van 'annales', maakte enerzijds een totale en afstandelijke bespreking van de beeldenstorm onmogelijk, omdat deze begin 1567 nog volop woedde, terwijl het jaar 1566 reeds geschreven moest worden. Anderzijds levert deze methode wel een accuraat chronologisch verslag op, bovendien gloedvol geschreven, omdat de woelingen voor zuster Luyten nog 'hot news' zijn.

De gebeurtenissen die ze verhaalt zijn alle te rangschikken onder de volgende reeks onderwerpen; aardbevingen, misoogsten, extreme weersomstandigheden, prijzen van levensmiddelen, de familie van graaf Filips, religieuze onregelmatigheden, lakennijverheid, het klooster, vreemde verschijnselen, branden en epidemieën. De beeldenstorm maakte op haar grote indruk, getuige het aantal bladzijden dat ze eraan wijdde, hoewel haar klooster betrekkelijk ongeschonden bleef.

De kroniek schreef ze voor het klooster, niet voor publicatie. Hierdoor kon zuster Luyten ongestraft haar mening toevoegen aan de feiten. Ze keek echter als non met katholieke ogen, en was daardoor niet objectief of onpartijdig; beeldenstormen is 'duijvels-werck'.

De veelvuldige contacten met de graaf en met de Weertenaren maken duidelijk, dat het klooster een integraal onderdeel van de stad was. Theoretisch was er sprake van afzondering van de buitenwereld, en was het ontvangen van bezoekers sterk aan banden gelegd. Maar dit blijkt regelmatige gesprekken tussen burgers en nonnen niet te hebben verhinderd.²⁸ Zo staat er voor 1566 beschreven hoe een buurvrouw van het klooster zuster Maria van Halen bij zich roept, als ze die op de bleekvelden bezig ziet, en hoe deze twee vrouwen in gesprek komen. Dezelfde zuster wordt even later door de kloosteroudsten naar het stadhuis gestuurd met een boodschap aan de stadsbestuurders.²⁹ Het bestaan van zulke contacten vergroot de informatieve waarde van de kloosterkroniek. Zuster Luyten is ook gedetailleerd in data en prijzen.

Toch is er iets merkwaardigs aan de annalen van zuster Luyten. Drie-maal namelijk vertelt ze eenzelfde anekdote in vrijwel identieke woorden tweemaal, voor verschillende jaren. Twee van deze anekdotes zijn voor ons van belang, de ene over een afvallige pastoor,³⁰ de ander over '...confusie ... int ambaght van de wollenlaeckenmaeckers ...'³¹ Het probleem van de dubbel-vermelding dient opgelost te worden, omdat de anekdotes informatie bevatten over zowel de religieuze respectievelijk sociaal—economische voorgeschiedenis, als over gebeurtenissen op deze terreinen tijdens de beeldenstorm. Verder verschaft opheldering van dit vraagstuk inzicht in de betrouwbaarheid van de kroniek, waaraan nu twijfel is ontstaan. In de appendices 2 en 3 worden de desbetreffende passages weergegeven en besproken. Maar het probleem blijkt niet helemaal oplosbaar. Daarom is extra voorzichtigheid bij het overnemen van gegevens uit de kroniek geboden. Er is echter geen reden om aan te nemen dat de reeksen voedselprijzen, die zuster Luyten vermeldt, onbetrouwbaar zijn; zie appendix 4. Een globale chronologische beschrijving van de beeldenstorm in Weert, gebaseerd op de kroniek, is zeker mogelijk, omdat zuster Luyten daarbij persoonlijk betrokken was.

De Beeldenstorm in Weert

'Anno 1566 item den maend augusto beginnende, zoo bestondt den val der heijlige Kercke, 't welck die duijtsche heeren besloten hadden tegen consent des Coninckx van Spagniën.'³² Met deze woorden begint Maria Luyten haar uitvoerige verslag van de beeldenstorm, waarvan ze de verbonden edelen als aanstichters ziet. 'Die hebben in hare landen al neder laeten slaen en doen afwerpen, ... al wat men tot den Godtsdienst plaght te besigen en gebruijcken...'³³ De uitvoerders zijn echter uit 'dat gemeijn volck',³⁴ het gewone volk.

Op 24 augustus adviseerde gravin Anna van Egmond het klooster Maria-Wijngaard de waardevolste bezittingen te verbergen, uit voorzorg.³⁴ In Steenvoorde was de beeldenstorm al op tien augustus begonnen, in Weert brak hij de zevenëntwintigste uit, twee dagen nadat de 'geusen'³⁶ de Minderbroeders uit hun klooster hadden verjaagd. Laat op de avond begonnen ze dat klooster te vernielen; vijf uur later vertrokken ze, vermoeid en met kapotgeslagen hamers. In ons zusterklooster werd angstig afgewacht, terwijl bevriende burgers de ontwikkelingen rapporteerden. Op 28 augustus stelden de stormers het Minderbroeders-klooster open voor 'het gemeijn volck, kleijn en groot',³⁸ dat massaal toestroomde. Van de brokstukken nam iedereen ongestraft mee, wat hij wilde. Anderen kwamen alleen om plezier te maken, zoals '... in spot de clock aen te trecken...'³⁹ Vanaf deze dag hielden de 'kerckslagers'⁴⁰ het Minderbroeder-klooster in hun bezit.

Op 29 augustus was het zusterklooster aan de beurt, maar de schade bleef beperkt. Enkele 'goede borgers'⁴¹, de gebroeders Cornelis en Jacob in die Croon, benaderden namelijk de 'oversten der mannen, die de kercken moesten brecken',⁴² in een herberg. Er werden enkele afspraken gemaakt; het zusterklooster zou overdag, niet 's nachts, gestormd worden; de stormers zouden zonder sloopinstrumenten komen; ze zouden in stilte komen, zodat niet het gehele 'gemein volck' mee zou doen aan de overval.⁴³ De gebroeders lichtten vervolgens twee nonnen in, aan wie ze verwant waren. Een van deze zusters was 's^r Mariken Luyten', vermoedelijk de schrijfster van de kroniek.⁴⁴ De zusters beloofden de anderen te waarschuwen, en de stormers vriendelijk te ontvangen. Een uur later kwam Jacob met een deel van de geuzen, namelijk het 'geselschap' dat onder leiding stond van Jan Ressen, terwijl zijn broer Hermen Ressen met gezelschap in de herberg achterbleef.⁴⁵

Enkele beelden sneuvelden, maar de beste waren verborgen. Andere spullen bleven gespaard, na smeekbeden van de zusters, waarvan enkelen familieleden ontdekten tussen de geuzen. De zusters serveerden zelfs een maaltijd voor de beeldenstormers. Tenslotte kwam Cornelis met de geuzengroep van Hermen Ressen even kijken of de zuivering klaar was. Ondertussen was om de kloostermuren een enorme menigte 'gemeijn volck' verzameld om het klooster te bestormen.⁴⁶ De geuzen gaven de zusters het advies niemand meer toe te laten en het gerucht te verspreiden, dat alles in het klooster vernield was. De geuzen zelf riepen het opdringerige volk toe, weg te gaan. Met behulp van burens, vrienden en geuzen barricadeerden de zusters de poorten. Eén zuster patrouilleerde langs de muur met een knuppel en 'eenen seer quaeden hondt.'⁴⁷ Nadat alle volk was verdwenen, scheidten ook de geuzen en de burens '... met vrindtschap uijt het Clooster.'⁴⁸ Nog dezelfde avond werd de parochiekerk, de Sint-Martinus, gestormd.⁴⁹ Hiermee waren alle kerken en kapellen zowel binnen als buiten Weert 'gezuiverd'. De geuzen hadden alleen de preekstoel en de klokken gespaard, om deze zelf te kunnen gebruiken. Ze organiseerden tweemaal daags eigen diensten, '...singende psalmen en haeren pater noster en andere liedekens, die hun lusten en geliefden, al in 't duijtsch'⁵⁰ onder enthousiaste belangstelling van het 'gemeijn volck.'⁵¹ Ook de pastoor, Thomas Spranckhuysen, sloot zich aan bij de hervormden: hij trad in het huwelijk en ging op 21 december in opdracht van de gravinnen naar Nederweert om als 'geusen paep' te prediken.⁵² De Nederweerters maakten hem echter het spreken onmogelijk ('...toet!,.. coeckoeck!...') onder leiding van hun pastoor Antonius a Lapide, die zijn kerk de hele winter liet bewaken door 'priesters, schutten en gemeyn volck.'⁵³ Ondertussen bleef het zusterklooster maandenlang belegerd door 'gepeupel.'⁵⁴ De zusters kregen geregeld predikanten aan de poort ' met schoone smeekende woorden'⁵⁵, die kloosterleven veroordelen en willen prediken. Als dit niets oplevert, dreigen ze de zusters te verjagen, '... want wij besaten die beste plaetse van de stadt, soo sij seijden.'⁵⁶ De zusters antwoorden dat zij hun terrein '... gekoght hebben en seer wel betaelt.'⁵⁷ Met behulp van goedgezinde burgers weten de zusters zowel de predikanten als de plunderbeluste meute buiten te houden. Mocht er onverhoopt toch een predikant binnendringen, dan gold de afspraak '... dat wij dien niet souden hooren, maer aen eenen kant gaen en laeten hem alleen staen predicken, soo lanck als 't hem geliefde.'⁵⁸

De geuzen bleven heer en meester in Weert, onder aanmoediging van de gravinnen, terwijl graaf Filips in Doornik was en '... de geuzen stilde die het daer seer quaelijk maeckten.'⁵⁹ Alleen het zusterklooster hield stand, al lagen ook daar de missen stil sinds 28 augustus. Filips keerde vlak voor kerstmis terug, en beval de pater van het klooster een mis te houden op kerstdag. Hij had al eerder de Nederweerters opgeroepen zich te verweren tegen de geuzen van Weert. De zusters vierden op kerstdag drie missen, in doodsangst vanwege het gejoel der 'borgers, die ons opwaghten op den kerckhof.'⁶⁰ De graaf betaalde ook een priester om een kerstmis te houden bij de Minderbroeders, onder zijn bescherming. Verder liet hij een nieuw altaar oprichten in het Minderbroederklooster, waar op 13 januari weer de klok geluid werd en mis gelezen, hoewel de Minderbroeders zelf nog steeds op de vlucht waren. In het Maria-Wijngaard klooster was na kerstdag geen mis meer gehouden, '... sō tierde en raesde het volck.'⁶¹ Maar op herhaaldelijk bevel van Filips wordt de Lichtmis (2 februari) weer '... in duijsent vreesen ...'⁶² uitgevoerd.

De geuzen, die het klooster nu beslist in bezit wilden nemen, plaatsten in het dak van het bleekhuisje op de wal een bom ('... een doosken met dondercruijt of polver met een lont daer in gelegd...'⁶³), die echter niet ontplofte door een vochtige lont. Een buurvrouw vernam dit van haar zoontje, pakte de bom en legde haar bij het vuur, menende dat het koolzaad was, tot ze begon te knetteren. Toen riep de vrouw er een zuster bij, die de bom aan de mater gaf. De kloosteroudsten beslissen, dat twee zusters met de bom naar het stadhuis moeten. De stadsbestuurders hadden namelijk bescherming toegezegd als de zusters iets mocht overkomen. Nu echter bagatelliseerden de heren het voorval, en bespotten ze de bange nonnen.⁶⁴ Na deze vruchteloze missie brengen de zusters allerlei blusmateriaal bijeen en laten zuster Maria van Halen de hele nacht, staande op een ladder, over de bleekmuur spieden. Tegen middernacht zag ze twee mannen naderbij sluipen om langdurig naar het bleekhuisje te kijken, en daarna weer stil vertrekken. Op hetzelfde tijdstip waren vele burgers in stilte bijeen gekomen op de markt. De afspraak luidde, dat ze snel het klooster zouden innemen, als het vuur ontbrandde. Deze episode van de strijd om Maria-wijngaard liep goed af, omdat de bom of bommen niet deugdelijk werkten.

De daaropvolgende dag kwamen graaf Filips en zijn moeder naar het

klooster. De zusters kregen de indruk, dat zij op de hoogte waren van de bom op het bleekhuisje, '... want sij saegen seer neerste-lijck en scherp naer die plaetse ...'⁶⁶ maar ze zwegen erover, wat de mater zeer verwonderde, '... omdat sij haere [= hun] groote vriendinne was...'⁶⁷ Het grafelijke tweetal vertrok weer met grote haast uit het klooster. De zusters realiseerden zich, dat ze er alleen voor stonden: 'Dus naemen wij Godt tot hulp en soghten onsen troost hij Hem, want hij was dengeenen, die ons alleen bijstondt.'⁶⁸ Nog altijd hielden ze zich stil in de kerk, maar de toestand verbeterde langzaam. Vanaf de derde zondag na pasen (20 april) zongen de zusters hun kleine getijden weer hardop in het Koor, en op pinksterdag (18 mei) durfden ze voor het eerst weer te 'mettenen'⁶⁹, de vroegmis te lezen. In bijzijn van graaf Filips werden op pinksterdinsdag (20 mei) twee missen gehouden.

Het is dan duidelijk, dat de geuzen in Weert niet zouden triomferen. Er kwam, ter vervanging van 'geüsen paep' Thomas Spranckhuysen een nieuwe pastoor, die zijn eerste mis in de parochiekerk las, in bijzijn van graaf Filips en al zijn edellieden. Volgens de kroniek vond dit plaats '... den eersten Junius op H. Drijvuldigheidsdag ...'⁷⁰ Heilige Drievuldigheidsdag viel dat jaar echter op 25 mei. Een soortgelijke dateringsfout bevat de kroniek voor een ook in ander opzicht verdachte passage in het jaar 1569. Zie hiervoor appendix 1.

Uit de kroniek valt op de maken, dat de situatie geleidelijk tot rust kwam. Er komen weer passages over gebeurtenissen elders, over vreemde verschijningen, zelfs over het slechte weer. Haast terloops staat vermeld, dat op negen augustus de Minderbroeders in hun klooster terugkeerden '... daer sij niet in vonden, dan hetgeene haer de goede lieden brogten en gaven...'⁷¹, en dat Alva ('Duc d'Albe'⁷²) de graaf op 9 september gevangen nam. Nog in hetzelfde jaar 1567 hernam het zusterklooster zijn functie van ondersteuner der armen: 'Alle vrijdaeghen vergaederde op een mael gelijk ses hondert arme lieden, soo kleijn als groot, aen ons Clooster ...; twee nabuermannen ... holpen de susteren in ons spreekhuijs [waar Windesheimer nonnen onder toezicht met bezoekers mochten spreken door een spreekvenster] d'almoesen geven en uijtreycken.'⁷³ Vermoedelijk waren deze armen dan niet binnen het eigenlijke klooster, maar kregen ze hun aalmoes via een 'rote' of draaischijf, waarlangs men iets kon doorgeven zonder gezien te worden.⁷⁴ Toch bewijst deze passage dat de belegering voorbij was, want de armen zijn wel door de poorten van de klooster-ommuring toegelaten.

Analyse van de Beeldenstorm in Weert, en het vervolg

Over de uitvoerders van de beeldenstorm deelt de kroniek weinig concreets mee. Over hun beroepen en sociale afkomst staat niets vermeld. Zuster Luyten was ervan overtuigd dat de plunderingen uitgevoerd werden op bevel van de 'duijtsche heeren', de Verbonden Edelen (waartoe haar heer, graaf Filips, niet behoorde), 'die het besloten hadden tegen consent des Coninckx van Spagniën.'⁷⁵ In haar ogen was de beeldenstorm een onderdeel van de opstandigheid van edelen tegen hun soeverein. Maar deze heren zijn de aanstichters, niet de uitvoerders. Zuster Luyten noemt de eigenlijke beeldenstormers meestal 'geusen'⁷⁶, soms 'gemeijn volck'⁷⁷, éénmaal 'kerckslaegers.'⁷⁸ De betrokken burgers zijn onder te verdelen in drie groepen:

- 'die oversten der mannen, die de kercken moesten brecken.'⁷⁹
- de 'mannen, die de kercken moesten brecken.'⁸⁰

deze twee groepen vormen samen de geuzen en hun leiders, de 'kerckslaegers.'⁸¹

- 'het gemeijn volck, kleijn en groot'⁸², dat niet aan de eigenlijke beeldenstorm deelneemt, maar na afloop, zoals in het Minderbroedersklooster beschreven staat, '... met groote hoopen en troubben toeliep... [om te bezien]... hoe sij [de nachtelijke beeldenstormers] het daer gemaect hadden...'⁸³ Sommige bezoekers kwamen om te stelen en mee te nemen, '... recht of sij het op eenen jaermerckt gekoght hadden ..., niemand verboot hun of seijde iets daer tegen.'⁸⁴ Anderen kwamen slechts '... om te spotten en guygelen en quaet van de Broeders te spreken...'⁸⁵ Eenmaal leeggeroofd lieten de 'kerckslaegers'⁸⁶ het klooster sluiten en bewaken.

De georganiseerde beeldenstormers vormden een klein gezelschap mannen met louter religieuze motieven, zoals bleek bij de storm in het zusterklooster: er waren twee 'oversten der mannen, die de kercken moesten brecken', de gebroeders Hermen en Jan Ressen, elk met een klein 'geselschap.'⁸⁷ Ze gingen voor de storm naar een herberg, waar ze enkele afspraken maakten met 'goede borgers'⁸⁸ omtrent de aanpak. Er zou geprobeerd worden 'het gemeijn volck'⁸⁹ niets te laten merken, anders zou dat zich bij de aanval aansluiten. De geuzen waren tevreden met de vernietiging van de beelden, die ze konden vinden. Van vernielzucht of roeflust was geen sprake. Ze spanden zich zelfs in om het 'gemeijn volck'⁹⁰, dat blijkbaar lucht van de beeldenstorm

had gekregen en verwoede pogingen deed over de muren te komen, buiten te houden. Dit 'volck'⁹¹, dat zeer talrijk was, want '... geheel den kerckhof, maesstraat en wal stondt vol...'⁹², was volgens zuster Luyten gekomen '... om ons te iagen, uijt te steelen en teenmaalen te bederven en te vernielen.'⁹³ De geuzen, die hiervan niets moesten weten, stormden, na 'met vrintdschap'⁹⁴ te zijn vertrokken, nog dezelfde nacht de Sint-Martinuskerk, maar ook daar vernielden ze alleen '... alle dingen, die men tot Godtsdienst besighde - uijtgenomen den preeckstoel en die clocken...'⁹⁵, die ze gebruiken wilden bij hun eigen diensten. Er is dus sprake van een scherpe scheidslijn tussen een gering aantal georganiseerde kerkzuiveraars en een grote groep meelopende plunderaars. Toch voelden ook velen van de laatste groep zich aangetrokken tot de hervormde religie: '... als het gemeijn volck dit [het klokgelui voor de hervormde diensten] hoorde, sette sij alle werck aen de sijde en liepen met groote blijdschap, om die predicatie met sulcker vierigheijt te hooren, recht of sij het recht woort Gods en die reghte waerheijt nu eerst gevonden hadden.'⁹⁶ Hun plunderlust was weliswaar ongeorganiseerd en bruter dan bij de groep geuzen, toch kwam hij bij de meesten van hen evenzeer voort uit religieuze overtuiging, wat blijkt uit de gebeurtenissen op kerstdag 1566: de zusters houden drie stille missen, '... maer in groote vreese, om het raesen en het tieren van 't gemeijn volck..., de borgers, die ons opwaghten op den kerckhof, hebbende bij hun veel steenen om daermede door de vensters te werpen, als zij ons eenigen Godtsdienst, van missen leesen of singen, saegen of hoorden doen in de kerck; ... des naghts derfdn wij geen light ontstecken in de kercke nogh ons iets verroeren in de kerck, uijt groote vreese.'⁹⁷ De hervorming vond in Weert blijkbaar een massale aanhang. De enigen, waarvan zuster Luyten vertelt, dat ze zich tegen de hervormden verzetten, zijn de 'goede borgers', 'goede vrinden'⁹⁸, die de zusters wekenlang hulp boden bij het tegenhouden van het 'gepeupel'⁹⁹, en graaf Filips, die echter tot half november buiten Weert was. Eenmaal teruggekeerd in zijn kasteel spande de graaf zich in om de katholieke diensten doorgang te laten vinden. Hij gaf opdracht tot het houden van missen in de Sint-Martinus en de beide kloosterkerken. Verder liet hij nieuwe altaren oprichten, waar ze vernield waren, en maakte hij zijn positie duidelijk door geregeld persoonlijk aanwezig te zijn bij de erediensten.¹⁰⁰ Zijn biograaf Geurts vermoedt dat er

tussen de graaf en de protestantse gravinnen heftige ruzies zijn geweest.¹⁰¹ De dames hadden de hervormingsgezinde pastoor Thomas Spranckhuysen op 21 december naar Nederweert gestuurd om ook daar de reformatie te prediken, maar de Nederweerters verjoegen hem en ook de latere 'geusen van Weert.'¹⁰² Een belangrijke factor hierbij was de rivaliteit tussen beide plaatsen; Nederweert had zich na veel moeite in 1525 kunnen losmaken van Weert. Sindsdien bezielde een soortgelijk separatisme de acht nabije gehuchten, de zogenaamde 'buitenie' van Weert. Ook deze buitenie zou administratieve onafhankelijkheid verkrijgen, en wel in 1583, toen Weert ernstig verzwakt en verarmd was door de woelingen na de komst van Alva.¹⁰³ Graaf Filips, die ook Heer van Nederweert was, riep de Nederweerters op zich te verzetten tegen de geuzen van Weert, en prees ze naderhand voor hun dapperheid. Al deze daden bevestigen de houding van tolerantie in geloofszaken, die men hem toeschrijft.¹⁰⁴ Hij pleitte in de Raad van State voor gematigdheid in godsdienstzaken, en verleende concessies aan de calvinisten van Doornik, waar hij tot ongenoe-gen van de regentes de zaken waarnam voor zijn broer Montigny.¹⁰⁵ Maar hij stond niet toe dat traditioneel-katholieken in hun geloofsbelijdenis werden gehinderd. Het vermoeden van de nonnen, dat hij op de hoogte was geweest van de bom op het bleekhuisje, is daarom vermoedelijk onterecht. De kroniek bleef na de beeldenstorm in respectvolle woorden over de graaf schrijven, ook na zijn onthoofding in 1568: 'onsen Genaedighen en vreedsaemighen Goedertieren grave van Horne, heer Philippus' en verderop 'onsen goeden deughtsaemen heer Philippus.'¹⁰⁶ Zulke adjektieven kregen de protestantse gravinnen nimmer toebedeeld.

Raadselachtig is overigens de tip, die de Lutheraanse Anna van Egmond nog voor de beeldenstorm in Weert uitbrak, aan de zusters gaf: 'Item 24 augusty ... smorgens voor 4 uren, sond onse vrouwe van Horne, vrouw Anna, moeder van heer Philippus, eenen bode tot ons in 't Clooster: dat wij onse beste dingen en goet wat wegh souden doen, omdat [= opdat] zij ons niet souden besteelen, als ons iets overquam ofte eenigen anderen last kregen.'¹⁰⁷ De zusters verborgen snel maar in paniek hun mooiste bezittingen, en vernamen toen, '... dat sij van de Minderbroeders quamen...'¹⁰⁸, die uit hun klooster werdengejaagd. De waarschuwing van de gravin is deels te verklaren uit familie-relaties; de zuster van haar in 1540 overleden echtgenoot Jan graaf van Horne, gravin Emilia van Horne, had vanaf

1507 tot haar dood in 1562 in het klooster geleefd. Daarenboven blijkt de mater van het klooster in 1566 een 'grootte vriendinne' te zijn van zowel de graaf als zijn moeder.¹⁰⁹ Toch moet de gravin van de plannen van de geuzen geweten hebben, nog voordat de Minderbroeders werden verjaagd. Hun klooster stond op een schiereilandje, aan één zijde verbonden met het grafelijk kasteel, even buiten de stadswallen.¹¹⁰ De beeldenstormers richtten zich eerst en vooral op dit klooster der Minderbroeders, niet op het Maria-Wijngaardklooster, om twee redenen: de gravin heeft, gezien haar voorkennis van de beeldenstorm, contact gehad met de geuzenleiders, en er daarbij vermoedelijk op aangedrongen om éérs de Minderbroeders aan te pakken, om zo snel mogelijk ('smorgens voor 4 uren'¹¹¹) het klooster van wijlen haar schoonzuster te kunnen waarschuwen, waar nu een 'grootte vriendinne' mater was. De andere reden is, dat het protestantisme van de geuzen veel vijandiger stond tegenover het ultra-orthodoxe fanatisme van de Minderbroeders Observanten, voortgekomen uit de Spirituele Fransiscanen, dan tegenover het Augustijner zusterklooster uit de Windesheimer Congregatie, die voortgekomen was uit de Devotio Moderna-beweging van Geert Groote.¹¹²

Dat neemt niet weg, dat de bedoelingen van de geuzen uiteindelijk evenzeer ingingen tegen de belangen van de kloosterzusters. Over de motieven van de beeldenstormers is de kroniek verrassend helder. Bij het vernielen zelf richtten zij zich tegen beelden, vooral het Jezusbeeld: '... sij moghten die niet sien en sloegen hem te stucken.'¹¹³ Soms moesten ook andere dingen, die bij de kerkinrichting behoorden, het ontgelden, zoals 'stoelen en lessenaers, daer die schepenen op saten.'¹¹⁴ De parochiekerk, de Sint-Martinus, wilden zij zelf in gebruik nemen: '... vernielt, verscheurt, verreten, en tot stucken geslaegen waeren alle dingen, die men tot Godtsdienst besighde - uijtgenomen den preeckstoel en die clocken, die sij bewaert hadden, tot haeren behoefte om te besigen als sij haeren ketterschen dienst souden doen, - soo hebben sij die kerck gereijnicht en alle onbequaeme dingen en al dat haer soude mogen beletten of hinderlijck sijn aen haer ongeloovigheijt daer uijtgeworpen, en andere diensten naer haere begeerten en lust geordonneert...'¹¹⁵ De hervormde diensten werden uitgevoerd door pastoor Thomas Spranckhuysen, en er kwamen nog andere predikanten 'van buijten'¹¹⁶ om hem bij te staan, bijvoorbeeld de eerdergenoemde Leonardus Panhuysen van Oeteren. (Zie appendix 3).

Nadat ze alle kerken en kapellen gezuiverd, en een eigen kerk verkregen hadden, begonnen de hervormden hun geloofsovertuiging uit te dragen. Al eerder is de missie van Spranckhuysen naar Nederweert beschreven. Nog maandelang moesten de Nederweerters zich gewapend verdedigen tegen '... de geusen van Weert, die hun [= zich] dikwijls vergaederde om de kerck te omcingelen...' ¹¹⁷ Ook tegen kloosterlingen richtten de geuzen hun preken; toen ze de Minderbroeders wegjoegen gaven ze '... aen de sommige werelijck habijt [ter vervanging van de monnikenpij] die het begeerde.' ¹¹⁸ Bij de kloosterzusters kwamen ze 'dickwijls aen met schoone smeekende woorden, dat wij oock ter kercke souden comen en hooren dat woort Godts; dat soude Godt aengenaemer en behaegelijcker sijn, als dat wij soo op eenen hoop bleven sitten in onse dwalinge.' ¹¹⁹ Ze beweerden '...dat wij ons niet behoorden af te sluijten van den gemeijnen volck in cleederen nogh in geen dingen...' ¹²⁰ Toen al dit niets opleverde kwamen ze terug met dreigender woorden, zeggende '... dat wij onsen pater wegh souden iagen, sij souden ons predicanten geven, die ons het woort Godt recht souden predicken, en soo wij dat niet wilden doen, soo souden sij ons uijtjaegen, want wij besaten die beste plaetse van de stadt, soo sij seijden.' ¹²¹ Hun bekeringsdrang werd haast onstuitbaar; de zusters spreken af, niet te luisteren, '...soo sij ons eenighen predicant met geweld indrongen, - daer sij het dickwijls op aen leijden - ...' ¹²² Al deze pogingen leverden slechts één bekeerlinge op: '... een sustercken dat verleijt was door ingeven en quaeden raet der geusen, dien sij volghde, ginck sij uijt van ons.' ¹²³

Opvallend door afwezigheid in de kroniek zijn zowel de stadsbestuurders als de schutterijen. Het dagelijks bestuur in Weert was in handen van de 'Magistraat', bestaande uit de schout, aangesteld door de landsheer, de zeven schepenen, en een burgemeester. Daarnaast was er een Raad van Gezworenen, uit gildeleden gevormd, die vooral invloed had op de stedelijke financiën en op 'policie en regie.' ¹³¹ Er waren inmiddels hervormden doorgedrongen tot het stadsbestuur ¹³² en verder bleken de gravinnen grote invloed te hebben op de schout. ¹³³ Dit verklaart het ontbreken van optreden door de Magistraat tegen de beeldenstorm. Het Maria-Wijngaardklooster kreeg weliswaar de belofte los, dat '... soo ons iets overquam, dat wij het hun te kennen soude geven, sij souden ons beschermen.' ¹³⁴ Toen echter twee zusters met een bommelding op het stadhuis kwamen, '... ontvingen sij kleijnen

troost', en lachten de regeerders om het voorval, '... in plaetse van ons te beschermen en voor te staan.'¹³⁵ Ook het schuttersgilde, waarvoor graaf Filips in 1541 een ordonnantie had uitgegeven,¹³⁶ treedt niet op tijdens de Beeldenstorm. De schutters van Nederweert kregen wel een rol toebedeeld, toen de pastoor aldaar, Antonius a Lapide, '... sijne kercke met priesters, schutten en gemeyn volck, gewaepent met schietgeweer, helbaerden, torfspaeden, riecken en allerhande geweer, nacht en dach, hielp bewaeken en bewaeren teghen de geusen van Weert...'¹³⁷

Voordat de geuzen over hadden kunnen gaan tot drastischer stappen tegen het koppige zusterklooster, keerde graaf Filips in Weert terug. Hij maakte snel duidelijk, dat in de Sint-Martinus en de beide kloosterkerken katholieke diensten moesten plaatsvinden. Heel geleidelijk en onder hevig verzet van de hervormde menigte werden in deze kerken de altaren en diensten hersteld, maar het was niet vóór augustus 1567 dat de Minderbroeders in hun klooster durfden terug te keren. De drie grote doelen van de geuzen - de kerken zuiveren, een eigen kerk verkrijgen en de kloosterlingen bekeren - waren nu, precies een jaar na het uitbreken van de Beeldenstorm, mislukt.

Het optreden van graaf Filips was hierbij beslissend; toch liet Alva hem in september 1567 gevangen zetten en, negen maanden later, onthoofden.¹²⁴ Zijn broer Montigny, die al sinds 1566 in Spanje verbleef, werd gevangen gezet, en zou in 1570 op bevel van Filips II worden geworgd. In 1568 vluchtte Anna van Egmond met haar gezin naar Keulen, '... heel stillekens en sonder datter iemant veel van wiste.'¹²⁵ De weduwe van graaf Filips, Walburgis van Nieuwenaar, bleef tot haar dood in 1600 de Landen van Weert opeisen. De geuzenleiders, Jan en Hermen Ressen, verlieten Weert in april 1568 met een legertje geuzen om de Prins van Oranje te dienen. In de allereerste slag van de Tachtigjarige Oorlog, die bij Dalhen*, sneuvelde Jan Ressen.¹²⁶ Ook andere Weertenaren keerden na het turbulente jaar niet terug, want wie '... tegen den Coninck gediend hadden ... moesten uijt Weert ten eeuwichen daeghe.'¹²⁷ De Landen van Weert werden in 1570 door de koning genaast; in het kasteel kwam een Spaans garnizoen. Daarna bezocht de bisschop, Wilhelmus Lindanus, de stad langdurig om toe te zien op het herstel van het katholicisme. Ook na het 'wonderjaar 1566' bleef Weert rumoerig. De nieuwe pastoor, Petrus Mosanus, die in 1567 zijn eerste mis vierde, ging in korte

tijd naar de Reformatie over, zodat Lindanus hem in 1570 afzette.¹²⁸
De bisschop trad streng op: '... die de H. Sacramenten niet wilden
ontfangen, moesten ten eeuwigen daeghe uijt de stadt vlughten, haer
huijsen en goederen verlaetende, datter oock seer veel is geweest.'¹²⁹

Uit de brieven van Lindanus aan Alva blijkt, hoezeer Weert verarmd
was door de Beeldenstorm, de uittocht van hervormden en de last van
het Spaanse garnizoen: hij smeekt hem het garnizoen weg te halen,
'... voyant la grande affliction et extreme povvrete de nos pauvres
brebis a Weerdt... Car Monsr. nous ne voyons aucun moien en verite,
par lequel ilz pouriout davantaige satisfaire aux services et tres
grands despens des soldatz, sinon que la plus grande partie des
bourgeois de Weerdt serat constraint de delasser leurs maisons, et
mender leurs viez avecq leurs povvres enfans, comme beaucops de la
ville sont de propos.'¹³⁰

Conclusies

De Beeldenstorm heeft Weert langdurig en ingrijpend bezig gehouden. Grote delen van de bevolking namen eraan deel, de meesten echter slechts als meelopers van een kleine, georganiseerde groep, die onder leiding stond van de gebroeders Ressen. De drijfveer van de beeldenstormers was hervormingsdrang; de kerken en kapellen moesten gezuiverd, en er moest een kerk gevonden worden waar hervormde diensten konden worden gehouden. Nadat deze doelen waren bereikt, binnen een week tijds, poogden de geuzen hun geloofs-overtuiging uit te dragen naar Nederweert, dat gewapend verzet bood, en naar de Weerter kloosterlingen. De Minderbroeders waren echter gevlucht, toen ze waren verjaagd uit hun convent, en de zusters van het Maria-Wijngaard klooster weerstonden de 'schoone woorden' van hun predikanten met succes.

Door het optreden van Filips van Montmorency, graaf van Horne, kwam een langzaam einde aan de dominantie van de hervormden. Ook de jaren erna gaven nog verscheidene uitbarstingen te zien van religieuze onvrede, waardoor de verantwoordelijke bisschop in eigen persoon de restauratie van het katholicisme in Weert kwam uitvoeren.

De achtergrond van de Beeldenstorm in Weert is gelegen in de grote aanhang die de Reformatie in de stad had gekregen, waaraan de invloed van de protestantse gravinnen belangrijk heeft bijgedragen. Het lijkt onterecht om de uitbarsting toe te schrijven aan sociaal-economische spanningen, omdat aanwijzingen in die richting ontbreken. Opvallend kenmerk van de Beeldenstorm in Weert is de afzijdige houding van de stedelijke overheid, de schutterijen en religieuze middengroepen (als die er waren). De aanhang van de Reformatie was blijkbaar al zo groot, en het succes van de Beeldenstorm kwam zo snel, dat er direct polarisatie optrad; men moest zich òf achter de Hervorming scharen, òf voor de kloosterzusters optreden, òf stil blijven. Maar de beweging werd uiteindelijk verslagen, en toen het zover was bleek de stad ernstig verzwakt te zijn.

Appendix 1 - twee dateringsfouten

De kroniek van zuster Luyten blijkt twee (geconstateerde) fouten te bevatten in de dateringen. Dit hoeft niet van betekenis te zijn, daar de tekst vol staat met aanduidingen als '1525 op Ste Josephs-dagh' of 'anno 1567 op d'octave van drij Coninghen', en men de fouten daarom op slordigheid zou kunnen terugvoeren. Toch is nadere aandacht voor beide passages van belang.

De eerste fout bevat een passage over het optreden van graaf Filips: 'Anno 1567 den eersten Junius op H. Drijvuldigheidsdagh wierden de nieuwe autaeren, die mijnheer hat doen maecken en oprichten, wederom gewijdt met de kerk van binnen, in tegenwoordigheit van onsen heer van Horne met al sijn edelieden; den nieuwen pastoor deede sijn eerste sermoon in de kerk.'¹³⁸ (mijn onderstrepingen). Heilige Drievuldigheidsdag of Trinitatis, de eerste zondag na pinksteren, viel echter in 1567 op 25 mei, ofwel een week vóór 1 juni.¹³⁹

De tweede dateringsfout staat in een passage over de afvalligheid van een pastoor, in 1569: 'Soo sijn den 20 meij, 's vrijdaghs voor pinxten, van luijck gekomen seven groote mannen van 's bisschops wegen, onder-soeckende den pastoor...'¹⁴⁰ (mijn onderstrepingen). Pinksteren, de zevende zondag na pasen, viel in 1569 echter op 29 mei; de vrijdag ervoor was dus 27 mei.¹⁴¹

Een overeenkomst tussen beide fouten is, dat in beide gevallen de pinksterzondag verkeerd gedateerd is: in 1567 een week te laat, in 1569 een week te vroeg. Beide passages geven informatie over een pastoor: in 1567 begon Petrus Mosanus zijn pastoraat in Weert (hij zou in 1570 worden afgezet); de tweede passage bespreekt de afzetting van Leonardus Panhuysen van Oeteren, die echter in feite niet in 1569, maar in 1559 plaatsvond! De foutieve datering valt daarom niet los te zien van de verwarring over de afvallige pastoors bij zuster Luyten, en zo, via haar kroniek, in de historische literatuur over Weert. De derde appendix gaat hierop uitvoerig in. Ik vermoed dat de beide foutieve pinksterdateringen niet het gevolg zijn van slordigheid, of van onjuiste jaartabellen in het klooster, maar wèl van later correctiewerk in de kroniek, misschien door haarzelf, misschien door de auteur van '1587'¹⁴², in de passages die betrekking hebben op de afvallige pastoors.

Appendix 2 - dubbelvermelde anekdotes

In de kroniek staan drie anekdotes, die in vrijwel identieke woorden tweemaal vermeld zijn, maar met jarenlange tussenpozen. In deze appendix worden er twee besproken (de derde in appendix 3):

(1555) 'Te Weert is groote confusie geschiet, dat die sommige, die niet veel te verliezen hadden, hebben die wapens en zegels der stad uijtgeprint en selven aen haer laeken gehangen. Daerom dat een vrouw eenen quaden eed heeft gedaen, moest in haer hembde in die processie gaen.'¹⁴³

(1566) 'In dit selve iaer isser groote confusie hier tot Weert geschiet int ambaght van de wollenlaeckenmaeckers, want sommige, die niet veel te verliezen hadden, hebben de waepens en segels der stad uijtgeprint en selve aen haer laekens gehangen; alsoo dat er een vrouw eenen valschen eet heeft gedaen en moeste in haer hembt in de processie gaen eer sij het landt wederom konde krijgen.'¹⁴⁴

(1557) 'Int jaer 1557 is noijt soo dueren tijd geweest, soodat veel luijden stierven van honger en gebrek; sij aeten perschvleesch; die vader hoorde vijf kinders krijten van honger, hij sloeg er twee van doot; veele verhingen sich.'¹⁴⁵

(1567) 'In dit iaer 1567 wast nogh al veel dierder, soo dat tot veel plaetsen en oock hier te Weert broot gebacken wiert van haver ... Op sommige plaetsen aeten sij peertsvleesch, en als sij dan wat beters aeten, saegen sij des anderen daeghs uyt gelijk dood... Eenen man hoorde sijn vijf kinders van honger krijten en hij sloegh twee d'outste door overduldigheijt doot... armen man verhinck sich, Eenigen hebben hun verhangen...'¹⁴⁶

Mijn onderstreping betreft alle woorden die - afgezien van spelling - in beide passages letterlijk corresponderen, of synoniem zijn. De onderste passages (1557/1567) hebben duidelijk betrekking op één en dezelfde gebeurtenis (hongerperiode waarin paardevlees werd gegeten, een vader twee kinderen vermoordde en enkele zelfmoorden plaatsvonden). De 1567-passage is vermoedelijk de oudste en dus het voorbeeld geweest voor die van 1557: Die uit 1567 is namelijk veel logischer geschreven; 'eenen man hoorde zijn vijf kinders...' in plaats van 'die vader hoorde vijf kinders' en 'op sommige plaetsen aeten sij' in plaats van 'sij aeten', en is ook veel uitvoeriger. De passage uit 1557 heeft het karakter van een uittreksel. Al eerder is verondersteld, dat zuster Luyten de kroniek in 1562 begon, en pas nadien heeft teruggewerkt tot 1442. Deze 'doublure' doet dan vermoeden, dat ze pas eind 1567 of nog later met terugwerken is begonnen, en daarbij gebruik heeft gemaakt van de reeds voltooide jaren 1562-1567. De gebeurtenis zelf is van weinig belang, past goed in de beschrijving van hongersnoden, rampen en misoogsten, en sluit aan bij de besproken verarming na de gebeurtenissen in het 'wonderjaar 1566.'

De anekdote over het wolgilde (1555/1566) is veel interessanter. Immers, de vermelde wanhoopsdaad van arme wevers in 1566 kan de Kuttner-these bevestigen: als er sociaal-economische spanningen waren aan de vooravond van de Beeldenstorm, kan men de heftige 'geuserijen' opvatten en verklaren als uitlaatklep voor klassen-tegenstellingen.¹⁴⁷ De dubbelvermelding hoeft hierbij geen bezwaar te zijn; bij de 1557/1567-dubbelvermelding bleek al, dat de jaren vóór 1562 vermoedelijk beschreven zijn ná 1567. Ook deze passage

kan, na 1566 geschreven over een voorval in 1566, ten onrechte bij het terugwerken door zuster Luyten grotendeels overgeschreven zijn, misschien om 1555 niet onvermeld voorbij te laten gaan. De 1566-passage is ook weer logischer en uitvoeriger geschreven dan de kopie voor 1555. Minder waarschijnlijk, maar wel mogelijk, is, dat beide passages later zijn ingevoegd, met onbekend motief. Iets dergelijk is gebeurd met de derde dubbelvermelde anekdote, die in de volgende appendix wordt besproken. Een argument hiervoor is, dat er in de Weerter stadsrekeningen over de jaren 1555 en 1566 geen spoor te vinden is van onregelmatigheden in het wolgilde. Weerter laken bleef zeker na 1555 zijn marktpositie behouden. Wel staat vast, dat rond 1564 de lakenprijzen in Antwerpen, de voornaamste afzetmarkt, daalden, waarvan kleine wevers het eerst de dupe waren.¹⁴⁸ Het probleem van deze dubbelvermelding is duidelijk niet met zekerheid oplosbaar. De mogelijkheid bestaat dat er wel sociaal-economische ongeregeldeheden waren in 1566, maar de blijvende twijfel over de betrouwbaarheid van de passage, nog gevoegd bij Wouters stelling¹⁴⁹ dat men in 1566 waarschijnlijk niet van een echte noodtoestand kan spreken, levert voldoende grond op om de Kuttner-these alsnog te verwerpen voor de Beeldenstorm in Weert. Dit wordt versterkt door de conclusie van appendix 4.

Beide dubbelvermeldingen werpen overigens vreemd licht op de aanpak van zuster Luyten. Hoe de doublure ook is ontstaan, en wanneer ook geschreven, vast staat dat ze bereid was de feiten te verdraaien en dingen te vermelden, die niet gebeurd zijn op het door haar genoemde moment. Dit is van belang te weten, om de derde dubbelvermelde anekdote te kunnen begrijpen; zie hiervoor appendix 3.

Appendix 3 - De pastoors van Weert

In Weert was tussen 1547 en 1570 sprake van enkele pastoors, die zich ontpopten als predikanten voor de Hervorming.

In 1547 had het bisdom Luik een commissaris naar Weert gestuurd om de pastoor '... om die luterijen wil ...' te onderzoeken.¹⁵⁰ Deze pastoor, Thomas (van) Spranckhuysen geheten, werd in 1548 afgezet, hetgeen zuster Luyten betreurde, omdat '... hij so kostelijken predikant was in 't woord Godts ...'¹⁵¹ Aan dit voorval hoeft geen twijfel te bestaan. Het daaropvolgende conflict, alweer een afgezette pastoor, staat voor 1559 in de kroniek, maar in vrijwel dezelfde woorden als een conflict in 1569:

(1559) 'In 't jaer 1559 was tot Weert eenen pastoor, die drij uuren lang predikte mer geen misse en dede, soo dat 't volck in groote dwaling en tweedragt kwam, die gebooij Godts of godsdienst niet en achte. Dese klagt is totten bishop van Ludik gekomen en soo sijn, Vrijdag voor beloken pinxteren, van Ludik gekomen 7 groote mannen van bishops wegen, onderzoekende onsen pastoor die weggedaen wierd, en daernae is den voorigen pastoor wedergekomen.'¹⁵²

(1569) 'Item omtrent deesen tijt 1569 was alhier te Weert eenen pastoor met naemen heer Lenert van Oetteren die wel drij uuren aghter een predikten maer dede geen misse; soo dat het volck in groote dwaelingen en tweedragt quam. Men claegde, dat vele de geboden Godts, of godtsdiensten, of geestelijckheit niet en aghten, nogh de goede gewoonten der heijliger kercken, nogh het H. Sacrament niet en eerden. Deese claghten sijn gekomen tot den bishop van Luijck. Soo sijn den 20 mej, 's vrijdaghs voor pinxten, van Luijck gekomen seven groote mannen van 's bisschops wegen, onderzoekende den pastoor daer naer. Vrouw Anna, onze vrouw van Horne, die overste van de kercke was, wilde dat sij den pastoor moesten wegh doen. Daernaer is door groot bidden den pastoor wederom gekomen, die te voren te Weert gewoont hadde, die veel schamperheit en onweerdigheit heeft geleden; maer hij was een seer deughdelijck Jonckheer en goetelijck en gedoghsaem geweest.'¹⁵³

Mijn onderstrepingen betreffen de (vrijwel) letterlijk corresponderende woorden. Dit probleem is op te lossen door gebruik te maken van een passage uit een handschrift van het Minderbroedersklooster te Weert.¹⁵⁴:

'Volgens den guardiaen Bonaventura Ververs, anno 1559, is tot Weert pastoor geweest zekere Leonardus, welke wolf vele schapen heeft bedorven; zoover dat er weinigh Catholijken overig waren; en veelen van de geestelijcken sijn met hem omgevallen; spottende met het H. Sacrificie der Mis predikte hij tot drie uren toe sonder ophouden. Hij is door den bisschop van Luik verjaegd en eenen Thomas Spranckhuysen, van Thorn geboortig, is pastoor geworden, welke in 1566 is getrouwd met Catharina Nies, en is geheel kettersch geworden. Dese is op St. Thomas dag, op verzoek van de gravin van Horne, te Nederweert gaen de ketterije prediken. Maer het geweld der Nederweertenaren heeft hem doen vlugten, daer hij bijnae door hen onder den toren is gedood geweest. Zij sijn allen stantvastig in het geloof gebleven, aengespoord zijnde door hunnen ijverigsten pastoor Antonius van den Steen,

en vreesende dat hunne kerck weder soude onteerd worden, hebben sij die den geheelen winter bewaerd.' 'Anno 1570 is den pastoor van Weert, Peter Mosanus, oock eenen grooten ketter, door den bisschop Lindanus uit Weert gejaegd en de bisschop heeft pastoor gemaect Jacobus Groenen van Maesbree.'

Deze handschriftelijke aantekening uit het Minderbroeders-klooster vertoont weer veel overeenkomsten met de kroniek, waarvan de passage over de prediking in Nederweert als volgt luidt (onderstreept zijn in beide bronnen de corresponderende woorden):

'1566 item op St. Thomas-dagh soo sond Anna, vrouw van Horne en haere schoondoghter Walbrecht den pastoor van Weert, - iae eenen geusen paep, - naer Nederweert, om daer te predicken, dat hij oock deede. Maer dat zolck tierde en maeckte soo bijster gerught met roepen, singen en spotten, dat men den geusen paep, heer Thomassen, niet verstaan konde. (...) Soo was het gerught soo groot, dat hij van den stoel moest gaen en begeerde daer oock niet meer naer toe te gaan. Doen nu dien geusen paep uyt de kerck woude gaen met sijn verdoolde schaepen van Weert, soo hadden sij hem bijnaer doot gedrongen onder den thoren. Item in alle dese geuserijen is Nederweert standvastigh gebleven, door Gods gratie en Goeden bijstandt van haeren goeden pastoor, heer Antho-nius van Peelt [= Antonius a Lapide = Antonius van der Steen, afkomstig uit Overpeelt], die sijne kercke ..., naght en dagh, hielp bewaeken en bewaeren teghen de geusen van Weert ...; den heelen winter moesten sij waecken.'¹⁵⁵

Het Minderbroeders-manuscript dateert zeker van na 1586, blijkens het niet-geciteerde vervolg. De overeenkomsten met de Maria-Wijngaard-kroniek zijn zo groot, dat de gardiaan (overste van een Fransiscaner klooster¹⁵⁶), die als bron voor de handschriftelijke aantekening wordt genoemd, vermoedelijk inzage heeft gehad in het memorie-boek van het zusterconvent. Dit maakt bewuste afwijkingen van het manuscript ten opzichte van de kroniek veelbetekenend: de naam 'Leonard' is toegevoegd bij de gebeurtenis in 1559, en de anekdote uit de kroniek van het jaar 1569 is geheel weggelaten. Ook uit andere bronnen blijkt, dat Leonardus Panhuysen van Oeteren pastoor te Weert was in 1559, niet in 1569.¹⁵⁷ De negentiende-eeuwse historicus Habets beweert, dat '... drie pastoors der stad: Leonardus van Oeteren, Thomas Spranckhuysen en Petrus Mosanus, achtereenvolgens van het katholieke geloof afgefallen, en, onder de bescherming van de Heeren van Weert als predikanten opgetreden waren.'¹⁵⁸ De biograf van Leonardus Panhuysen van Oeteren, zijn twintigste-eeuwse nazaat E.F. Panhuysen, voert echter aan tegen Habets' bewering, dat Leonardus al geheel en al gereformeerd was, toen hij in 1559 tot pastoor van Weert werd benoemd.¹⁵⁹ Men moet hierbij bedenken, dat het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht en de graaf van Horne om beurten de pastoor benoemden.¹⁶⁰ De protestantse gravinnen Anna van Egmond en Walburgis van Nieuenaar maakten, in naam van de vaak afwezige graaf Filips van Montmorency, van dit collatierecht gebruik om gelijkdenkenden tot pastoor te benoemen, om zo heel Weert tot de Hervorming over te halen, hetgeen grotendeels gelukt is. Hieruit is de aanstelling van de reeds gereformeerde Panhuysen tot pastoor te begrijpen. Een hiermee samenhangend probleem is de vraag, wanneer Panhuysen is 'weggedaen'. Immers, na zijn afzetting is '... den voorigen pastoor wedergekomen'¹⁶¹ (volgens zowel de 1559- als de 1569-passage van de kroniek; niets daarover echter in het manuscript van de Minderbroeders). Dit blijkt Thomas Spranckhuysen te zijn, die in 1548 was afgezet, maar nu toch kon terugkeren, omdat hij nooit openlijk het protestantisme had omhelsd.¹⁶² De aanstelling van Spranckhuysen vond plaats in 1562, nota bene door het Sint-Servaas kapittel.¹⁶³ (Panhuysen was blijkbaar inderdaad door de gravinnen aangesteld!). Als

Leonardus Panhuysen van Oeteren werkelijk al in 1559, het jaar dat uit de kroniek naar voren komt, is afgezet door de Luikse grote mannen, dan zou de Weerter parochie tussen 1559 en 1562 zonder zielzorger gezeten hebben. Ik vermoedt, dat Panhuysen weliswaar al in 1559 werd onderzocht, maar nog geruime tijd pastoor bleef: hij heeft immers '... vele schapen ... bedorven; zoover dat er weinig Catholijken overig waren; en veelen van de geestelijkcken sijn met hem omgevallen.'¹⁶⁴ De kroniek plaatst de komst van de inquisiteurs in 1559, en noemt de afzetting nog in hetzelfde jaaroverzicht. In de vorige appendices bleek echter dat de jaarverslagen van vóór 1562 vermoedelijk geschreven zijn na 1567, en dat zuster Luyten zeer verward was over de gebeurtenissen rond de pastoors, zozeer zelfs, dat ze 'Lenert van Oeteren' liet optreden in 1569, en in 1559 verzeeg. De passage uit 1559, indien óók geschreven na 1567, kan daarom gegevens bevatten uit latere jaren, mits vóór 1562 (aanvang van de kroniek-schrijving) gebeurd. Al eerder bleek, dat Thomas Spranckhuysen in 1547 werd onderzocht op Lutherse sympathieën; er ging een jaarwisseling overheen alvorens hij werd afgezet op een synode in Luik. Concluderend geloof ik, dat pastoor Panhuysen, een creatuur van de protestantse gravinnen, al in 1559 door het bisdom Luik werd verdacht en onderzocht, maar nog geruime tijd pastoraal werk uitvoerde (weliswaar met gereformeerde invulling van dit katholieke ambt, dus urenlange preken zonder mis te vieren), in 1560, en misschien zelfs nog in 1561, waarna hij werd afgezet en in 1562 opgevolgd door Thomas Spranckhuysen.

Spranckhuysen is een interessant man. Dat het kapittel hem benoemde, ondanks het feit dat hij verdacht, onderzocht en afgezet was, is moeilijk te verklaren, of het moet zijn, dat men in Maastricht naar een compromis-figuur zocht en vond in deze hervormingsgezinde maar loyaliteit voorwendende ex-pastoor. Hoe het zij, hij bleek een verkeerde keus, want in de volgende jaren verliet hij het katholicisme openlijk. Hij trad in 1566 in het huwelijk en predikte de Hervorming in Weert en Nederweert, in opdracht van de gravinnen. Uit de beschrijving van zijn optreden blijkt overigens, hoe objectief de kroniek is: Zuster Luyten betreurde de afzetting in 1548 van deze 'kostelijken predikant'. Toen hij in 1559 terugkeerde heette hij 'een seer deughdelijck Jonckheer en goetelijck en gedooghsaem geweest' te zijn; dit staat voor 1569 in de kroniek, maar slaat, zoals gebleken is, op 1559. Zelfs nadat hij in of vóór 1566 was '... verleijt in dese ketterije en ongeloovigheijt ...' bleef hij '... welspreeckende en lieffelijck om te hooren, [soo] dat hij er daermede veel tot hem trock.'¹⁶⁵

Lorenzo de Villavicentio, een Spaanse monnik te Brugge, hield in het geheim de koning op de hoogte van de toestand in de Nederlanden. Hij schreef in januari 1565 naar Spanje, dat de gravinnen al drie pastoors van Weert hadden overgehaald naar de Hervorming.¹⁶⁶ Misschien telde Villavicentio Thomas Spranckhuysen tweemaal mee, omdat hij eerst in 1547 en opnieuw na 1562 hervormingsgezind bleek te zijn. Misschien ook functioneerde er tussen 1548 en 1559, tussen Spranckhuysen en Panhuysen, nog een pastoor die van afvalligheid werd verdacht. Het is ook mogelijk, dat hij de toestand overdreef, om onduidelijke redenen, of dat hij slecht geïnformeerd was. Omdat Spranckhuysen zich tijdens het 'wonderjaar 1566' als 'geusen paep' had gedragen (de preek in Nederweert, zijn huwelijk met Catharina Nies), verving het bisdom hem snel. 'Anno 1567 den eersten Junius op H. Drijvuldigheijtsdagh [zie appendix 1] wierden de nieuwe autaaeren ... wederom gewijdt met de kerck van binnen ...; den nieuwen pastoor deede sijn eerste sermoon men songh de misse met twee diakens, mijnheer [graaf Filips] en den suffragaan [wijbisschop,¹⁶⁷ i.c. Gregorius Sylvius] tegenwoordigh synde.'¹⁶⁸ Deze nieuwe pastoor was

Petrus Mosanus. Vermoedelijk heeft de graaf hem aangesteld, aangezien het kapittel zijn voorganger Spranckhuysen had benoemd. De invloed van de gravinnen doet zich echter ook nu weer gelden: Mosanus bleek al spoedig 'eenen grooten ketter.'¹⁶⁹ Bisschop Lindanus, die in 1570 en 1571 langdurig in Weert verbleef, heeft Mosanus '... uit Weert gejaegd...'¹⁷⁰ Als opvolger werd Jacobus Groenen uit Maasbree uitgekozen. Samenvattend:

1547: Thomas Spranckhuysen pastoor, vanuit Luik onderzocht.

1548: Spranckhuysen door een synode in Luik afgezet.

1559: Leonardus Panhuysen van Oeteren pastoor, direct verdacht en onderzocht.

(?) : Panhuysen afgezet.

1562: Spranckhuysen opnieuw pastoor.

1565: Spranckhuysen alweer verdacht (brief Villavicentio).

1566: Spranckhuysen gehuwd, actief als predikant voor de Hervormden.

1567: Spranckhuysen afgezet; Petrus Mosanus pastoor.

1570: Mosanus afgezet; Jacobus Groenen uit Maasbree pastoor.

Tot slot volgen alle argumenten om de passage van de kroniek over 'Lenert van Oetteren' uit 1569 te verwerpen (zie rechterpassage p. 21):

- De passage is verwant aan die over de afgezette pastoor in 1559: in dat jaar (of even later) werd Leonardus Panhuysen van Oeteren blijkens andere bronnen afgezet als pastoor van Weert. Hij vertrok vermoedelijk naar Hörstgen in Opper-Gelre.¹⁷¹ Tijdens de Beeldenstorm richtte hij zijn activiteiten op Venlo. Hij kwam in augustus 1566 even naar Weert om Thomas Spranckhuysen bij te staan als Hervormd predikant 'van buijten'¹⁷² maar van latere bezoeken ontbreken de aanwijzingen. Op 6 april 1567 werd Panhuysen uit Venlo verdreven¹⁷³ en sindsdien opereerde hij, tot 1570, als rondtrekkend predikant in het Nederrijnse gebied. In de jaren '70 bevond hij zich in Noord-Holland. Het staat vast dat hij in 1569 niet als pastoor in Weert geweest kan zijn.
- De passage uit 1569 lijkt later te zijn toegevoegd, in samenhang met die van 1559. Het jaarverslag van 1569 is namelijk chronologisch opgebouwd, met achtereenvolgens anekdotes uit januari, februari (2), maart, april, mei (2), augustus, september, november en december. De passage over het onderzoek naar de pastoor staat daartussen verkeerd geplaatst: het geschiedde rond '20 mei, 's vrijdaghs voor pinxten', maar staat tussen een gebeurtenis op 'lightemisavont' (2 februari) en een op '24 februarij.'¹⁷⁵ Deze doorbreking van de chronologie wijst duidelijk op een latere toevoeging van de passage.
- De passage spreekt van de komst van zeven grote mannen uit Luik op '20 mei, 's vrijdaghs voor pinxten.' Zoals uit appendix 1 bleek, is deze datering foutief. Deze onjuistheid versterkt het vermoeden dat de passage in een ander jaar is geschreven.
- De passages van 1559 en 1569 zijn verwant. Het beschrevene blijkt in 1559 te zijn voorgevallen. De passage van 1569 staat daardoor op losse schroeven.
- In '64 was Petrus Mosanus pastoor geworden. Hij is in 1570 afgezet, tijdens het verblijf van Lindanus in Weert. Ervan uitgaande dat de stad slechts één pastoor had, zoals in dit werkstuk steeds is gedaan, de literatuur navolgend, kan er voor 1569 geen sprake zijn van een afgezette pastoor.

Maar hoe is dan de doublure ontstaan? Het is volledig onduidelijk waarom, wanneer en zelfs door wie de verwante passages van 1559 en 1569 geschreven zijn. Bij de twee dubbelvermelde anekdotes van appendix 2 leek het waarschijnlijk, dat de verdachte passages van vóór 1562 gewoonweg kopieën zijn van de passages na 1562. Dat gaat in het geval

van de afgezette pastoor op het eerste gezicht niet op: de 1569-passage moet verworpen worden, die van 1559 blijkt juist te zijn. Toch lijkt de 1569-passage als eerste geschreven te zijn: ze spreekt bijvoorbeeld van 'Men claege, dat ... Deze claghten sijn ...' De 1559-passage noemt slechts 'Deze klaght...' zonder echter eerder te spreken over een klacht. De 1569-passage is ook veel uitvoeriger. Die van 1559 is korter, met het karakter van een uittreksel. Voor 1569 wordt gesproken over Anna van Egmond, wier rol in dat jaar was uitgespeeld, maar wier optreden wel goed past in de context van 1559, en dan niet genoemd wordt; hetzelfde geldt voor Panhuysen. Het lijkt er sterk op, dat de 1569-passage geschreven is - ongeacht door wie en wanneer - met gebruikmaking van gegevens over het jaar 1559. Daarna is deze passage gebruikt om het jaarverslag van 1559 te schrijven. Vermoedelijk is er sprake van geknoei in de kroniek door een ander, want zuster Luyten kan vrijwel onmogelijk in 1570 (het jaar dat het jaarverslag van 1569 geschreven moest worden) vergeten zijn dat Panhuysen vele jaren geleden werd afgezet en gedacht hebben dat dat in 1569, zo kort geleden nog, gebeurde. Misschien was die ander de schrijfster van '1587', welk jaarverslag aan de kroniek is toegevoegd. Ze kan de uitvoerige pastoorspassage ingevoegd hebben in '1569', en een resumé daarvan hebben laten staan in '1559'. De foutieve datering is voor deze hypothese geen obstakel: 20 mei viel noch in 1559, noch in 1569 op de vrijdag vóór pinksteren. Het knoeiwerk zou geleid kunnen hebben tot de dateringsfout, als de knoeister inderdaad rond 1587 schreef: de oude kalendertabellen waren namelijk sinds 1583 ongeldig geworden, als gevolg van de invoering in deze landen van de Gregoriaanse Kalenderhervorming. En als deze hypothese juist is, bestaat de mogelijkheid dat gardiaan Ververs, die als bron wordt genoemd voor de handschriftelijke aantekening uit het Minderbroedersconvent, inzage heeft gehad in de kroniek van zuster Luyten, vóórdat erin geknoeid werd: het handschrift noemt immers Panhuysen wèl in 1559, en spreekt volstrekt niet over een afgezette pastoor in 1569.

Appendix 4 - Voedselprijzen

De kroniek van zuster Luyten geeft geregeld overzichten van de voedselprijzen op het besproken moment. Het is van belang om te weten, of er sprake was van zeer hoge voedselprijzen aan de vooravond van de Beeldenstorm. Erich Kuttner beschouwde deze namelijk als een afgeleide sociale revolutie, plaatsvindend in het 'hongerjaar 1566'. Zuster Luyten verschaft de volgende gegevens, uitgedrukt in Weerts geld:

- (februari/april) 1565: 'één broot 3 stuijver en somtijts vier st. één pont boter 7 oort of twee stuijver.'¹⁷⁶
- (ná mei): 'één broot 3 stuijvers, strackx aernaer vier en vijf; voor den advent vier weken voor kerstmis al ses st.; en dat duerden al gestadigh; somtijts ginckt één oort of negenmanneken af, dan quamt al weder op ses.'¹⁷⁷
- (januari) 1566: 'Eén broot kost nogh al 6 st., ... Eén broot nu 5 st. één oort, somtijds een oort min 5 st. naer advenant datter veel of weijnigh te coop quam.'
- (april): 'In april ginck het broot weder af tot op vier st. en 4 st. en één oort op en af.'¹⁷⁸
- (ná de 'geuserijen' van augustus, vóór 21 december): 'éénen cop sout 4 stuijver; éénen steen vlas 12 stuijver; 6 eier éénen stuijver; één coop-broot twelck weeght 13⁹/₈ kost 3 stuijver één oort; één malder rogge drij gulden; één vat boekweijt negen stuijver; één pont boter twee stuijver min één oort, één ton haringh agh gulden.'¹⁷⁹
- (na de herfstooft): 'en strackx naer den oogst begonsten alle dingen seer dier te worden. Een malder rogge kostte 6 hornsche gulden min 3 st.; één malder terw 6 gulden; één vat erten meer als een daelder; éénen steen vlas 19 stuyver; een⁹/₈ boter 3 st.; één brood 5 st.; 8 eijer éénen st. In hondert iaeren was hier noijs noijs soo dieren tijt geweest in alle dingen. ... In december 4 eijer éénen stuijver.'¹⁸⁰
- (juli) 1567 'Item in Julij, één broot 3 st. min één oort; negen eijer éénen st.; een pont boter 7 oort.'¹⁸¹
- (september): 'één malder coren 6 gl. brabb.; een broot 1 st.; één malder meel thien hornsche gulden. Noijs was meerderen hunger onder de menschen, want in 300 iaeren was desgelijckx noijs gehoort.'¹⁸²
- 'Een malder coren koste 14 gl. brabb.; één broot elf st.; daer naer het malder coren 16 gl., één oort brabb.; twee pont broot twee st.; één malder coren 20 gl. brabb.; één broot 12 stuijvers. Nogh al dierder: één malder coren 33 gl. brabb.; één broot 18 stuijver. ... In drij hondert iaeren, soo als voorschreven is, was noijs meerder dierte in coren en andere levensmiddelen; maer het was nu op het hoogste gecomen; het coren koste het malder niet boven 22 gl. en 't broot niet boven 18 st. ... doen men in den oogst quam, koght men één malder coren voor 2 gl. brabb.; één broot 2 st. één oort; één malder terw voor 12 gl... Desen voorschreven dieren tijt scheen wel algemeijn te sijn... één pont boter voor éénen braspenninck; één pont vleesch voor één blanck.'
- (october): 'In october één malder terw. 2 gl. brabb.'¹⁸³

Het meestvermelde en vermoedelijk ook belangrijkste product is brood. Het prijsverloop daarvan is als volgt: in 1565 tussen 3 en 5 stuivers, in januari 1566 zes stuivers, dan weer dalend tot vijf, in april rondom vier stuivers, na augustus weer vijf stuivers. In 1567 varieerde de broodprijs sterk, tussen september en oktober zelfs tussen één en achttien stuivers; in vergelijking daarmee is het 1565/1566-patroon

zeer regelmatig en stabiel. De broodprijs daalde vanaf januari 1566 tot aan de zomer van zes, naar vijf, vier (april), en misschien drie na augustus (als 'één coop-broot twelck weeght 13 ⁹/₁₆ ' hetzelfde is als 'één broot'), en was na de herfsttoogst nog steeds niet meer dan vijf stuivers. Hoe onduidelijk, onvolledig en inexact de prijsvermeldingen ook zijn, het is onloochenbaar, dat de broodprijs, in januari toch al niet exorbitant hoog, in de maanden voorafgaande aan de Beeldenstorm alleen maar daalde, en het gehele jaar 1566 geen extreme hoogten meer bereikte.

Samenvattend: de redelijk stabiele broodprijs vertoonde in Weert in het halfjaar vóór de Beeldenstorm een aanzienlijke daling. Ook hier krijgt de Kuttner-these dus géén ondersteuning. De enorme fluctuaties van de broodprijs in 1567, ná Kuttners zogenaamde 'hongerjaar', bevestigen echter wel de besproken chaos en ellende, volgend op de nederlaag van de geuzen van Weert en de komst van Alva.

Noten

1. [Maria Luyten], Kronijk uit het klooster Maria-Wijngaard te Weert, 1442-1587, gevolgd door eene bijdrage tot die kronijk op het jaar 1566 en een vijftal stukken betreffende de hervorming te Weert, 1583-1584, Ch. Creemers ed. (Roermond 1875) 10-78.
2. J. Th H. de Win, 'Minder bekende facetten in de bestuurs-geschiedenis van stad en land van Weert', De Maasgouw, tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en oudheidkunde 71 (1957) kolom 161-176, aldaar 161.
3. Ibidem, kolom 163-164.
4. Ibidem, kolom 170.
5. A. D. A. Monna, 'De textielnijverheid van Weert', in: Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg. Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (1970) 29-49, aldaar 31.
6. J. C. Ramaer, 'De middelpunten van bewoning in Nederland voorheen en thans', Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap 38 (1921), 37. Aangehaald in: A. D. A. Monna, 'textielnijverheid Weert', 35.
7. [Maria Luyten], Kronijk, 4 (in de inleiding van Ch. Creemers). E. Persoons, 'Het dagelijks leven in Windesheimse vrouwenkloosters', Spiegel Historiae 6 (1980) 342-349, aldaar 349.
8. [Maria Luyten], Kronijk, 13 en 35.
9. H. H. E. Wouters, 'Het Limburgse Maasdal gedurende de Tachtigjarige- en de Dertigjarige oorlog met inleiding en vervolg, 1543-1663', in: Grensland en bruggehoofd (Nijmegen 1970, dissertatie) 157-410, aldaar 195.
A. D. A. 'Monna, 'textielnijverheid Weert', 38-39.
10. Hiervoor met name:
P. Th. van Beuningen, Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop. Bijdrage tot zijn biografie (1525-1576) (Assen 1966), vooral 367-373.
E. F. Panhuysen, 'Leonardus Gisberti Panhuysen van Oeteren (Leonardus Panhusius)', Historisch Tijdschrift XI (1932) 124-135 en 249-257, en XII (1933) 122-140, vooral XI, 252-257.
Een werk, dat veelgebruikt en onmisbaar is in dit verband, maar niet tijdig kon worden verkregen, is:
J. Habets, Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond en van de Bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan (Roermond 1875-1892) 3 dln. (zie appendix 3).
11. [Maria Luyten], Kronijk, 12.
12. P. A. M. Geurts, De graaf van Horne, Filips van Montmorency, 1524-1568 (z.p. (Zaltbommel) z.j. (1968)) 23.
H. H. E. Wouters, 'Limb. Maasdal', 196.

13. J. Habets, Geschiedenis, II, 84 (nota 3); geciteerd in: P. Th. van Beuningen, Lindanus, 368, noot 2.
14. Geciteerd in: E.F. Panhuysen, 'Panhusius', Hist. Tsch. XI, 256. (aldaar verwijzing naar: 'J.S. van Veen, Bijdrage tot de geschiedenis der Hervorming in het Overkwartier van Gelderland (1543-1568) Publ.Limb. XLI en XLIV').
15. [Maria Luyten], Kronijk, 14.
16. Geciteerd in: J. Habets, 'Een vijftal stukken betreffende de Hervorming te Weert, 1583-1584', opgenomen in: [Maria Luyten], Kronijk, Ch. Creemers ed., 83-94, aldaar 84.
17. [Maria Luyten], Kronijk, 14.
18. Ibidem, 37. Hij huwde Catharina Nies; zie: J. Habets, 'vijftal stukken', 84.
19. P. Th. van Beuningen, Lindanus, 254 (met citaat uit de Spaanstalige brief).
20. [Maria Luyten], Kronijk, Ch Creemers ed., 4.
Creemers meent dat al in 1450 werd overgegaan tot de Orde van Sint-Augustinus. De Kronijk van zuster Luyten vermeldt echter (Ibidem, 10): 'In 't vijftigste jaer daernae so heeft die bishop die susteren besloten en gewijdt in Augustinus orden ...' De datering 'In 't vijftigste jaer daernae ...' kan mijns inziens alleen slaan op de voorafgaande vermelding, in dit geval de inwijding van de zusterkapel in 1442. De overgang naar de Augustinus-Orde moet dan in 1492 verondersteld worden.
21. J.G.R. Acquoy, Het klooster te Windesheim en zijn invloed, (Utrecht 1875-1880, herdruk Amsterdam 1968) 3 dln., III, 81.
Het Maria-Wijngaard klooster was vermoedelijk geen eigenlijk lidmaat van de Congregatie, daar paus Eugenius IV in een bul uit 1436 had bepaald dat er voortaan geen nonnenkloosters meer in de Congregatie mochten worden opgenomen: Ibidem, II, 74, en [Maria Luyten], Kronijk, Ch. Creemers ed., 4.
22. J.G.R. Acquoy, Windesheim, II, 211.
Zuster Luyten spreekt nooit van 'priorin', het vrouwelijke hoofd van Windesheimer zusterkloosters, maar van 'mater', bijvoorbeeld: [Maria Luyten], Kronijk, 40.
23. [Maria Luyten], Kronijk, 59. Aldaar: '...mijnen beminden vaeder Jacob Luijten...'
24. Hiervan gaat tenminste Ch. Creemers uit; [Maria Luyten], Kroniek, Ch. Creemers ed., 7: 'Wat nu de schrijfster onzer kronijk betreft, uit den inhoud harer aantekeningen blijkt: dat zij Maria luyten heette ...' De enige aanwijzingen die de kroniek hiervoor geeft zijn de vermelding, dat haar vader Jacob Luijten heette, en de vermelding, dat er in het klooster ene '... s^r Mariken Luyten ...' was (Ibidem, 28), Ik voor mij betwijfel dat dit de schrijfster is. Immers, ze schrijft geregeld in de 'eerste-persoon', vooral om beweringen kracht bij te zetten (bijvoorbeeld: '... dit heb ick selver gesien...', Ibidem, 72). De passage over zuster Luyten-metvoornaam-Mariken staat echter in de 'derde-persoon' Deze non kan

echter niet de natuurlijke zuster zijn van de schrijfster, want 'In de Windesheimse kloosters mochten zusters niet in hetzelfde klooster opgenomen worden, maar wel bemerkt men veel ander bloedverwantschap.' E. Persoons, 'Windesheimse vrouwenkloosters', 346.

25. J.G.R. Acquoy, Windesheim, II, 190-193.
26. [Maria Luyten], Kronijk, Ch. Creemers ed., 8.
27. E. Persoons, 'Windesheimse vrouwenkloosters', 348.
28. Ibidem, 348.
echter: J.G.R. Acquoy, Windesheim, II, 143.
29. [Maria Luyten], Kronijk, 40-41.
30. Ibidem, 14 en 68.
31. Ibidem, 13 en 35.
De derde dubbelvermelde anekdote: Ibidem, 13 en 47.
32. Ibidem, 24.   33. Ibidem.   34. Ibidem.
35. Ibidem, 25.   36. Ibidem, 29.   37. Ibidem, 25.
38. Ibidem, 26.   39. Ibidem, 27.   40. Ibidem.
41. Ibidem, 28.   42. Ibidem, 27.   43. Ibidem, 28.
44. Ibidem (zie hierboven, noot 24).   45. Ibidem, 30.
46. Ibidem.   47. Ibidem, 31.   48. Ibidem.
49. Ibidem.   50. Ibidem, 32.   51. Ibidem.
52. Ibidem, 33 en 37.   53. Ibidem, 37.   54. Ibidem, 32.
55. Ibidem, 33.   56. Ibidem, 34.   57. Ibidem.
58. Ibidem.   59. Ibidem, 38.
60. Ibidem, 39. Met 'de kerkhof' bedoelen Weertenaren de gehele agglomeratie, die zich rond de kerk gevormd had. J. Th. de Win, 'facetten bestuursgeschiedenis Weert', Maasgouw 71 (1957) kolom 168.
61. [Maria Luyten], Kronijk, 40.   62. Ibidem.
63. Ibidem.
64. Ibidem, 41. '...Sij laghten ... en seijden: siet dit is een doosken om soo de Begijnen bang te maecken...' Het gebruik van deze aanduiding 'Begijnen' is interessant, want deze slaat formeel alleen op vrome leken. Het kwam echter wel vaker voor, dat Zusters van het Gemene Leven - uit welke creatie van Geert Grote de Congregatie van Windesheim voort was gekomen - aldus werden aangeduid. Zie hierover: W. Nolet en P.C. Boeren, Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen (Amsterdam 1951) 439.
65. [Maria Luyten], Kronijk, 42-43.   66. Ibidem, 43.

67. Ibidem.   68. Ibidem.   69. Ibidem, 44.
70. Ibidem.   71. Ibidem, 47.   72. Ibidem.
73. Ibidem, 48.
74. F. Persoons, 'Windesheimse vrouwenkloosters', 348.
75. [Maria Luyten], Kronijk, 24.
76. Ibidem, 29 (2 x.), 30, 38, 51, 52 (3 x.).
77. Ibidem, 24.   78. Ibidem, 27.   79. Ibidem.
80. Ibidem.   81. Ibidem.
82. Ibidem, 26. Alleen 'gemeijn volck': Ibidem, 24, 26, 28, 30, 31, 33, 39.
83. Ibidem, 26.   84. Ibidem, 27.   85. Ibidem.
86. Ibidem.   87. Ibidem   88. Ibidem, 28.
89. Ibidem.   90. Ibidem, 30.   91. Ibidem.
92. Ibidem.   93. Ibidem, 31.   94. Ibidem.
95. Ibidem, 32.   96. Ibidem,   97. Ibidem, 39.
98. Ibidem, 27, 28, 29, 30, 32.   99. Ibidem, 32.
100. Ibidem, 39-40, 44.
101. P.A.M. Geurts, Graaf Horne, 23.
102. [Maria Luyten], Kronijk, 37-38.
103. P. Th. van Beuningen, Lindanus, 368.
J. Th. H. de Win, 'facetten bestuursgeschiedenis Weert', Maasgouw
72 (1958) kolom 35.
104. P.A.M. Geurts, Graaf Horne, 23.
P. Th. van Beuningen, Lindanus, 251-252.
Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (Leiden 1927-1937)
10 dln., IX, 417.
105. P.A.M. Geurts, Graaf Horne, 25-28.
106. [Maria Luyten], Kronijk, 53-54.
107. Ibidem, 25.   108. Ibidem.   109. Ibidem, 43.
110. J.Th.H. de Win, 'facetten bestuursgeschiedenis Weert', Maasgouw
71 (1957) kolom 168 en 172.
Voor een schilderij en reconstructie-tekening van het grafelijk
kasteel te Weert met ernaast de 'Aldenborg', het Minderbroeders-
klooster, zie: P.A.M. Geurts, Graaf Horne, 8-9.
111. [Maria Luyten], Kronijk, 25.

112. Zie over Minderbroeders Observanten: W. Nolet en P.C. Boeren, Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen, 428. Over de Congregatie van Windesheim en de relatie met Grote's Moderne Devotie, zie: Ibidem, 409-412.
113. [Maria Luyten], Kronijk, 31. 114. Ibidem.
115. Ibidem, 32. 116. Ibidem, 33. 117. Ibidem.
118. Ibidem, 26. 119. Ibidem, 33. 120. Ibidem.
121. Ibidem, 34. 122. Ibidem. 123. Ibidem, 35.
124. Ibidem, 47 en 53-54.
P.A.M. Geurts, Graaf Horne, 31-39.
125. [Maria Luyten], Kronijk, 54.
126. H.H.E. Wouters, 'Limb. Maasdal', 213-214.
127. [Maria Luyten], Kronijk, 52.
128. P.Th. van Beuningen, Lindanus, 368. Zie appendix 3.
129. [Maria Luyten], Kronijk, 70.
130. 'Nu wij de grote kwellingen en uiterste armoede van onze arme schaapjes in Weert hebben gezien...' 'Want ik zie waarlijk niet hoe zij nog langer de grote onkosten van deze soldaten kunnen dragen, zodat de meeste burgers van Weert gedwongen zullen zijn hun huizen te verlaten en met hun arme kinderen hun kost bijeen te bedelen.' Geciteerd en vertaald door: P.Th. van Beuningen, Lindanus, 370-371.
131. J.Th.H. de Win, 'facetten bestuursgeschiedenis Weert', Maasgouw 71 (1958) kolom 37.
132. P.Th. van Beuningen, Lindanus, 371.
133. [Maria Luyten], Kronijk, 12. 134. Ibidem, 41.
135. Ibidem.
136. J.Th.H. de Win, 'facetten bestuursgeschiedenis Weert', Maasgouw 71 (1957) kolom 176.
137. [Maria Luyten], Kronijk, 37-38. 138. Ibidem, 44.
139. Hermann Grotefend, Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit (12e herz. ed. 1982; Hannover 1982) 160-161.
140. [Maria Luyten], Kronijk, 68.
141. H. Grotefend, Zeitrechnung, 182-183.
142. Het jaarverslag van 1587 in de kroniek is vermoedelijk niet door zuster Luyten geschreven; Het laatste door haar beschreven jaar is dan 1570. Zie: [Maria Luyten], Kronijk, Ch. Creemers ed., 8.

143. Ibidem, 13.   144. Ibidem, 35.   145. Ibidem, 13.
146. Ibidem, 47.
147. Zie: Erich Kuttner, Het Hongerjaar 1566 (Amsterdam 1949) 271 e.v.
148. A.D.A. Monna, 'textielnijverheid Weert', 38-39.
149. H.H.E. Wouters, 'Limb. Maasdal', 195.
150. [Maria Luyten], Kronijk, 12.   151. Ibidem, 12-13.
152. Ibidem, 14.   153. Ibidem, 68.
154. Geciteerd door: J. Habets, 'Een vijftal stukken betreffende de Hervorming te Weert, 1583-1584', in: [Maria Luyten], Kronijk, Ch. Creemers ed., 83-94, aldaar 84-85.
155. [Maria Luyten], Kronijk, 37-38.
156. W. Nolet en P.C. Boeren, Kerkelijke instellingen, 427.
157. Zie hiervoor: E.F. Panhuysen, 'Panhusius', Hist. tsch. XI (1932) 124-135 en 249-257, en XII (1933) 122-140, vooral XI, 252-257.
158. J. Habets in Publications de la Société Historique et Archéologique dans l'ancien duché de Limbourg, Maastricht, XII, 266; aangehaald door: E.F. Panhuysen, 'Panhusius', Hist. Tsch. XI (1932) 254.
159. E.F. Panhuysen, 'Panhusius', Hist. Tsch. XI, 254-256.
160. Zie hierboven, noot 13.
161. [Maria Luyten], Kronijk, 14.
162. P.Th. van Beuningen, Lindanus, 254.   163. Ibidem, 367.
164. Geciteerd in: J. Habets, 'vijftal stukken', 84.
165. [Maria Luyten], Kronijk, 33.
166. P.Th. van Beuningen, Lindanus, 134-135 en 254.
167. Over dit in het bisdom Luik veelgebruikte instituut, zie W. Nolet en P.C. Boeren, Kerkelijke instellingen, 174-177.
168. [Maria Luyten], Kronijk, 44.
169. Geciteerd in: J. Habets, 'vijftal stukken', 85.
170. Ibidem.
171. E.F. Panhuysen, 'Panhusius', Hist. Tsch. XI (1932), 257.
172. J. Habets, Geschiedenis, II, 87; aangehaald bij: E.F. Panhuysen, 'Panhusius', Hist. Tsch. XII (1933), 134.
173. H.H.E. Wouters, 'Limb. Maasdal', 205.

174. E.F. Panhuysen, 'Panhusius', Hist. Tsch. XII (1933), 136.
175. [Maria Luyten], Kronijk, 67-68. 176. Ibidem, 21.
177. Ibidem, 22. 178. Ibidem, 23. 179. Ibidem. 35.
180. Ibidem, 36. 181. Ibidem, 46. 182. Ibidem, 48.
183. Ibidem, 49.

Literatuurlijst

a. Bron

[Luyten, Maria], Kronijk uit het klooster Maria-Wijngaard te Weert, 1442-1587, gevolgd door eene bijdrage tot die kronijk op het jaar 1566 en een vijftal stukken betrekkelijk de hervorming te Weert, 1583-1584, Ch. Creemers ed. (Roermond 1875).

b. Literatuur

Acquoy, J.G.R., Het klooster te Windesheim en zijn invloed (Utrecht 1875-1880, herdruk Amsterdam 1968) 3 dln.

Beuningen, P.Th. van, Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop. Bijdrage tot zijn biografie (1525-1576) (Assen 1966). (Maaslandse monografieën, 5).

Geurts, P.A.M., De graaf van Horne, Filips van Montmorency, 1524-1568 (z.p. (Zaltbommel) z.j. (1968)).

Henkens, J., 'De laatste vergeefse pogingen van de gehuchten van Weert tot afscheiding van de stad Weert', De Maasgouw. Tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en oudheidkunde 97 (1978) kolom 1-11.

Monna, A.D.A., 'De textielnijverheid in Weert', in: Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg. Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (1970) 29-49.

Panhuysen, E.F., 'Leonardus Gisberti Panhuysen van Oeteren (Leonardus Panhusius)', Historisch Tijdschrift XI (1932) 124-135 en 249-257, en XII (1933) 122-140.

Persoons, E., 'Het dagelijks leven in de Windesheimse vrouwenkloosters', Spiegel Historiae 6 (1980) 342-349.

Win, J.Th.H. de, 'Minder bekende facetten in de bestuursgeschiedenis van stad en land van Weert', De Maasgouw, Tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en oudheidkunde 71 (1957) kolom 161-178, en 72 (1958) kolom 13-22 en 33-44.

Wouters, H.H.E., 'Het Limburgse Maasdal gedurende de Tachtigjarige en Dertigjarige Oorlog. Met inleiding en vervolg, 1543-1663', in: Grensland en Bruggehoofd (Nijmegen 1970, dissertatie) 157-410. (Oorspronkelijk verschenen in: Limburg's Verleden; geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815; in opdracht van het Provinciaal Bestuur uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, II, (Maastricht z.j. (1967)) 118-301.)

c. Naslagwerken

Aa, A.J. van der, Biographisch Woordenboek der Nederlanden (Haarlem 1852-1878) 21 dln.

Grotefend, Hermann, Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit (herz. ed. 1982; Hannover 1982).

Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek (Leiden 1927-1937)
10 dln.

Nolet, W. en P.C. Boeren, Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen (Amsterdam 1951).

Strubbe, E.I. en L. Voet, De Chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden (Antwerpen-Amsterdam 1960).

[Volmuller, H.W.J.], Nijhoffs geschiedenislexicon. Nederland en België ('s-Gravenhage-Antwerpen 1981).

(Vanzelfsprekend is bij het zoeken naar literatuur gebruik gemaakt van het Apparaat voor de studie der Geschiedenis van J.M. Romein en J. Haak; de beide bibliografieën van H. de Buck en G. van Herwijnen; de Repertoria van boeken en tijdschriften; overzichten van verschenen artikelen in diverse recent verschenen tijdschriften; de systematische catalogus van de instituutsbibliotheek. De meest vruchtbare manier om aan literatuur over de Beeldenstorm in Weert en alle verwante onderwerpen te geraken, is echter de zogenaamde 'sneeuwbalmethode' gebleken; het opsporen van in de literatuur genoemde boeken en artikelen).